

**Б.ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ ЖАЛАЛ-АБАД
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ
ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д.12.20.614

*Кол жазма укугунда
УДК 349.6(575.2)(04)*

ТУРАТБЕКОВА АКМӨӨР ТУРАТБЕКОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК
КООПСУЗДУГУ: ТАРЫХЫЙ-УКУКТУК АСПЕКТИЛЕРИ**

Адистик 12.00.01 – мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы,
мамлекет жана укук жөнүндө окуулардын тарыхы

Юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган
АВТОРЕФЕРАТ

Жалал-Абад, 2020

Эмгек Ош мамлекеттик юридикалык институтунун мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчи: **Джоробекова Арзыгуль Мамаюнусовна**
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз Республикасынын ИИМнин Э.Алиев
атындагы Академиясынын начальнигинин
орун басары

Расмий оппоненттер: **Асаналиев Тилек Асаналиевич,**
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргызстан Эл аралык университетинин
камкордук кенешинин төрагасынын
орун басары

Мамазакиров Рустам Умарович,
юридика илимдеринин кандидаты, Россия
мамлекеттик социалдык университетинин
филиалынын (Ош ш.) жарандык укук жана процесс
кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм: Б.Н.Ельцин атындагы Кыргызстан Россия Славян
университетинин мамлекеттин жана укуктун теориясы кафедрасы (дареги:
720065, Бишкек ш., Чуй пр., 42)

Диссертация 2021-жылдын 21 январында саат 14.00до Б. Осмонов атындагы
Жалал-Абад мамлекеттик университети, К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл
аралык университети жана Кыргызстан эл аралык университетине караштуу
юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.20.614 диссертациялык
кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720000, Жалал-Абад ш., Ленин көч.,
57.

Диссертация менен Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин (720000, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 57), К. Ш.
Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин (720000, Жалал-Абад ш.,
Джениджок көчөсү, 30) жана Кыргызстан Эл аралык университетин (720007,
Бишкек ш., Л.Толстой көчөсү, 17А/1) китепканаларынан, ошондой эле ДКтин:
<http://www.jagu.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2020-жылдын « 19 » декабрда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты

Н. А. Пазылов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Өндүрүштүн жана экономиканын булгануусуна алып келген өндүрүштү жана экономиканы өнүктүрүү максатында бардык жерлерде жаратылыш кендерин табуу жана колдонуунун жүрүүсүндө жаратылыш чөйрөсүнө ойлонулбаган адамзатынын таасирдөө процесси менен чакырылган жана орун алган өзгөрүүлөрдүн жана дисбаланстын жыйынтыгы болгон бүгүнкү дүйнөдөгү уланып келген экологиядагы кризис адамзатынын коомунун жашоосуна коркунуч жаратат. Экосистемадагы бузулган теңдүүлүк катастрофалык болгон жашоо чөйрөсүнүн деградиялаган өзгөрүүлөрүнүн себебинен тирүү жандыктардын өлүүсүнө алып келген кооптуулук түрүндөгү ири масштабдагы кесепеттер менен коркунуч жаратат. Ошондуктан, мамлекеттик, коомдук, маалыматтык коопсуздук түзгөн башка түрлөрү менен биргеликте маанилүү болгон экологиялык коопсуздук көйгөйлөрүн концептуалдык кабыл алуусу куралды.

Коомдо көтөрүлгөн экологиялык коопсуздук көйгөйлөрүнүн катарында планетанын калкынын санынын өсүү себебинен ресурстардын азаюусу алардын деградиясы, адамдын өндүрүш ишмердүүлүгүндөгү бузуулар болгон детерминанттарга көңүл бөлүнүп, милитаризациялык багыттарга жана алардын мамлекеттердеги ашыгы менен болгон деңгээлине, бүтпөгөн регионалдык конфликттерге, илимдин жана коомдук жашоонун дегумандашуусуна көрсөтүлгөндүгүн белгилеп кетүү зарыл.

Кыргызстанда мамлекеттин экологиялык коопсуздугунун приоритеттүүлүгү таанылып, реалдуу экологиялык факторлорду эске алуу менен масштабдуу чаралардын иштелип чыгуусун жана колдонулуусун талап кылып, алардын ишке ашырылуусу гумандык рационалдык, экологиялык адептик негиздерге багытталуусу милдеттүү. Аны менен биргеликте, экономикалык багыттардын жаңы методдорунун жана технологияларынын иштелүүсү экологиялык процесстерди эске алуу менен ишке ашырылуусу зарыл.

Биздин мамлекетибиздин экологиялык коопсуздук контекстинде укуктук жөнгө салуунун суроолору маанилүү вектор болуп саналып, алардын натыйжалуулугу экологиялык бузууларды алдын алуу, экологиялык технологияларга колдонуу, кайтарылгыс экологиялык өзгөрүүлөрдүн пайда болуусуна жол бербеген, жана ошондой эле тийгизген айлана чөйрөгө жана жарандардын саламаттыгына зыянды калыбына келтирүү идеясына негизделген бул чөйрөдөгү ойлонулган коопсуздук концепциясынан көз каранды. Зарыл болгон социалдык экономикалык, укуктук жана башка шарттардын чечилүүсү экологиялык коопсуздукту камсыз кылууга багытталган бул концепцияны ийгиликтүү ишке ашырууга түрткү жаратат.

Бүгүнкү күндө экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун натыйжалуу укуктук жөнгө салынуусунун көйгөйлөрү алдыңкы позицияларды ээлөөдө. Сунушталган экологиялык коопсуздуктун өнүгүү концепциялары жана экологиялык коопсуздук түшүнүктөрү азыркы мезгилдин көйгөйлөрү катары бардык жүрүп жаткан процесстерге таасирин тийгизип, түрдүү талдоолорго жана

интерпретацияларга дуушар болуп, базалык акценттердин өзгөрүүсү орун алууда.

Экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу көйгөйлөрүнүн чечилүүсүнүн коомдогу орун алган объективдүү процесстер менен байланышкандыгын жана техно чөйрөнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүнөн көз каранды болгондугун белгилеп кетүү зарыл. Ошондуктан, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча укуктук жөнгө салуунун өнүгүүнүн экология чөйрөсүндөгү абалдын жакшырып кетүүсүнө болгон таасирин аныктоо үчүн тарыхта жана азыркы мезгилде чет өлкөлөрдүн экологиялык коопсуздук системасынын уюшулуусун карап чыгуу, экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча эл аралык коомчулуктун инициативаларын изилдеп чыгуу, экологиялык коопсуздуктун андан аркы теоретикалык жоболорун иштеп чыгуу, илимий негизделген сунуштарды иштеп чыгуу максатында теоретикалык укуктук изилдөө талап кылынат.

Жогоруда айтылгандын баары диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун жана алынган жыйынтыктардын теоретикалык практикалык маанилүүлүгүн тастыктайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар менен болгон байланышы. Жүргүзүлгөн бул тема боюнча диссертациялык изилдөө инициативдүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык иштин максаты экологиялык коопсуздукту комплекстик тарыхый укуктук изилдөөнү жүргүзүүдө.

Коюлган максаттарды ишке ашыруу үчүн диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкү *маселелер* коюлган:

- экологиялык коопсуздук концепциясынын өнүгүүсүнүн ретроспективалык талдоосун жүргүзүү;
- экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча эл аралык коомчулуктун инициативасынын өнүгүү суроолорун изилдеп чыгуу;
- экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн теоретикалык укуктук аспектилерин изилдөө;
- Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук өнүгүүсүнүн концептуалдык базасын талдап чыгуу;
- биздин республикабыздын экологиялык коопсуздуктун камсыз кылуунун укуктук негиздерин карап чыгуу;
- экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн тенденциясын изилдеп чыгуу.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы анда биринчи жолу монографиялык деңгээлде экологиялык коопсуздуктун көйгөйлөрүн комплекстик түрдө тарыхый укуктук талдануусу жүргүзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн процессинде экологиялык коопсуздуктун концепциясынын өнүгүүсүнүн ретроспективалык талдоосу жүргүзүлүп, экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча эл аралык коомчулуктун инициативаларынын өнүгүү суроолору каралып, экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн теоретикалык укуктук аспектилеринин талдоосу

жүргүзүлүп, Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуз өнүгүүсүнүн концептуалдык негиздери изилденип, биздин республикабыздын экологиялык коопсуздугунун камсыздалуусунун укуктук негиздери каралып, экологиялык коопсуздуктун өнүгүү тенденциялары изилденген, жана ошондой эле изилденип жаткан көйгөйлөр боюнча сунуштар жана тыянактар иштелип чыккан.

Изилдөөнүн практикалык мааниси жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары, диссертацияда берилип, иштелген илимий практикалык жоболор, тыянактар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугун камсыз кылууну укуктук жөнгө салууну жакшыртуу үчүн болгон негиздердин бири болгондугунда; экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча андан аркы изилдөөлөрдү жүргүзүүдө илимий изилдөө ишмердүүлүгүндө колдонулуусунун мүмкүн болгондугунда. Диссертациянын жоболору юридикалык жождордун жана факультеттердин окуу процессинде экологиялык, жарандык, административдик укук түзгөн бир катар укуктук сабактарын окутууда колдонуусу мүмкүн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ЖАКТООГО ЧЫГАРЫЛГАН НЕГИЗГИ ЖОБОЛОРУ:

1. Өзүнүн калкынын жашоосу үчүн маанилүү болгон кызыкчылыктарын канааттандыруу, инсандын, коомдун жана жалпысынан айлана чөйрөнүн корголгондугун камсыз кылган шарттарды түзүү менен түшүндүрүлгөн ар бир мамлекеттин аныктоочу умтулуусу бүгүнкү күндө улуттук коопсуздуктун жана сырткы чөйрөнүн өз ара шартталгандыгы менен түшүндүрүлгөндүгү тууралуу теоретикалык тезис. Албетте коопсуздук жана улуттук кызыкчылыктар түшүнүктөрүнүн тыгыз байланышы негизделген, анткени улуттук коопсуздук биринчи кезекте инсандын жашоосундагы маанилүү кызыкчылыктарынын бузулбастыгынын кепилдигин камсыз кылууга, башкача айтканда мамлекеттин фундаменталдык кызыкчылыктарын камсыз кылууга багытталган.

2. Бардык адамзатынын экологиялык коопсуздугун камсыз кылууга багытталган эл аралык деңгээлде өткөрүлүп жаткан иш чаралар, анын ичинде кээ бир өлкөлөрдүн жана алардын өз ара мамилелеринин зарыл болгон нормаларын, эрежелерин жана аракеттеринин принциптерин аныктаган тийиштүү конвенциялардын жана келишимдердин иштелип чыгуусу жана кабыл алынуусу, глобалдык экологиялык көйгөйлөрдүн чечилүүсү үчүн маанилүү болгондугу тууралуу аргументтелген тыянак. Бул максаттарда приоритеттүү болуп глобалдык деңгээлде экологиялык стратегиянын анын практикада туруктуу жана экологиялык мотивделген мүнөзүнүн өнүгүүсүн камсыз кылууга, керек болгон учурда айлана чөйрөнү коргоого жана калыбына келтирүүгө багытталган түрдүү эл аралык долбоорлордун алкагында чагылдыруу менен иштелип чыгуусу эсептелет.

3. Экологиялык коопсуздуктун адамзатынын коопсуздугун камсыз кылуу чөйрөсүндөгү ишмердүүлүктүн маанилүү багыттарынын бири болгондугу негизделет, анткени адам менен аны курчаган айлана чөйрөнүн ортосундагы мамилелердеги бузулган балансты тез арада калыбына келтирүү талабы, мындай мамилелердин гармондошуусу жана адамдын жаратылыш ресурстарын акылдуу

колдонуусу менен байланышкан. Ошол эле мезгилде ал азыркы түшүнүктөгү экологиянын, цивилизациянын таасиринен жаратылыш чөйрөсүн коргоого, ошол эле учурда адамзатын мындай таасирдин катастрофалык кесепеттеринен коргоого багытталган экологиялык саясаттын негизги компоненти болуп эсептелет. Ошону менен биргеликте, коопсуздуктун башка түрлөрү менен биргеликте, коопсуздуктун бул түрү ички жана эл аралык багытталгандыкка ээ, ал эми акыркысы эл аралык форматтагы мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдардын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта.

4. Туруктуу өнүгүү стратегиясын ишке ашыруунун алкагында Кыргызстан экология маселелерин коомдук саламаттыктык сактоо жана өндүрүүчүлүк, калктын жаратылыш ресурстарына кайтарылыгы, ордуна келгис зыянын тийгизүү тобокелчилигин жана өнөр жай базасынын диверсификация суроолорун байлаган экономикалык өткөөл мезгилдин борбордук компоненти жана калыбына келтирүү планынын алкагында киргизилүүсү бекитилет. Экология суроолорунда коомдук маалымдалгандыгынын жогорулоосу экологиялык көйгөйлөрдү чечүүнүн негизги каражаты болуп эсептелип, маалымдалгандыктын аракеттерге өтүү ошондой эле маанилүүлүккө ээ болуп, бул мамиледе рационалдык экологиялык саясатты кабыл алуу үчүн зарыл болгон маалыматтын жоктугу, жана ошондой эле экологиялык маселелер боюнча коомдук маалымдалгандыкты аракеттерге өткөрүү үчүн зарыл болгон саясий таандыктын жоктугу түзгөн чектөөлөр орун алып келет. Коомдун экология суроолору боюнча жетишсиз маалым болгондугу айлана чөйрөгө түйшүк алып келүүчү болуп эсептелип, анын натыйжасы болуп жаратылыш ресурстарынын булгануусу, азаюусу жана деградациясы эсептелет.

5. Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук концепциясынын улуттук коопсуздуктун ажырагыс түзүмдүү бөлүгү катары экологиялык коопсуздукту аныктагандыгы жана туруктуу өнүгүүнүн милдеттүү шарты катары аны тааныгандыгы аргументтелген, жана анын алкагында ал өз кезегинде жаратылыш чөйрөсүнүн жана анын тийиштүү сапатынын стабилдүүлүгүн камсыз кылган негиз болуп саналат. Экологиялык коопсуздук коомдун коопсуздуктун түзүмдүү элементи болуп, индивидуумдун, коомдун, мамлекеттин, жалпысынан адамзатынын бардык аспектилерде алардын маанилүү жашоо кызыкчылыктарын жана фундаменталдык негиздерин ички жана сырткы мүнөздөгү коркунучтардан ишенимдүү коргоолондук абалы катары, коркунучтун жана кооптуулуктун бардык түрлөрүн жокко чыгарган абал катары каралат. Ошону менен биргеликте инсан, коом жана мамлекет багыттары боюнча бөлүнгөн коопсуздуктун түрлөрү белгиленип, алардын ар биринде жашоо тиричиликтин шарттарынын стабилдүүлүгүнүн кепилдиктери, конституциялык түзүлүштүн бузулбастыгы, материалдык потенциалдын күчтөнүүсү, коомдун руханий адептик баалуулуктары ишке ашырылат.

6. Бүгүнкү мезгилде экологиялык коопсуздук суроолору илимий техникалык төңкөрүштүн, экологиялык системанын жыйынтыгы болгон жаратылышкан адамдын ойлонулбгана аракеттеринин, бузуусунун жыйынтыгы анын адамдын жашоосуна коркунуч жараткандыгы тууралуу түшүнүк

адамзатына келгендиги менен чакырылгандыгы тууралуу теоретикалык тыянак. Ошондуктан, бардык дүйнөдө экологияны сактоо, орун алган ситуацияны объективдүү баалоо, талап кылынган зарыл сунуштамаларды иштеп чыгуу, жана ошондой эле экология чөйрөсүндөгү кризистин жана катастрофаны токтотуу боюнча масштабдуу чараларды тездетүүнү кабыл алуу максатында анын абалынын оор, коркунуч жараткан абалына алып келген детерминанттык белгилерин аныктоо активдүү түрдө ишке ашып келет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы изилдөөнүн жыйынтыктары, жоболору жана тыянактары диссертант тарабынан жеке түрдө иштелген.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы баяндамаларды менен эл аралык илимий жана илимий практикалык конференцияларга даярдоо жана баяндоо, КР ЖАКтын талаптарына ылайык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги жоболорун жана жыйынтыктарын илимий журналдарда жарыкка чыгаруу процессинде жана ошондой эле бул жыйынтыктарды экологиялык укук боюнча окуу процессинде колдонууда ишке ашырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын чагылдырылуусунун толуктугу. Изилдөөнүн жыйынтыгы, алынган тыянактар жана иштелген жоболор диссертант тарабынан 11 илимий басылмаларда жарыкка чыгарылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү коюлган талаптарга жооп берет жана кириштен, тыянактарга ээ болгон алты бөлүмдү камтыган эки главадан, иштеги булактардын колдонулган тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришинде изилдөөнүн темасынын актуалдуулугуна көңүл бөлүнүп, диссертациялык изилдөөнүн максаты жана маселелери ачыкталып, илимий жаңылыгынын даражасы жарыкталып, изилдөө процессинде алынган илимий жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү каралып, диссертациялык иштин илимий изилдөөчүлүк программалар менен болгон байланышы баса белгиленип, жактоого чыгарылган негизги жоболор ачыкталып, диссертанттын жеке салымы жана изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы тууралуу маалымат берилет.

«Экологиялык коопсуздук: тарыхый теоретикалык талдоо» **биринчи глава** үч бөлүмдөн турат.

«Экологиялык коопсуздук концепциясынын өнүгүүсү: суроонун тарыхы» **биринчи бөлүмдө** экологиялык кооптуулуктун өсүп кеткен деңгээлин аныктоо экологиялык системанын ага болгон адамзатынын таасиринин өсүп келе жаткан абалында анын туруктуу өнүгүүсүн ишенимдүү камсыздоо үчүн зарыл болгон маанилүү шарт катары глобалдык масштабдагы экологиялык коопсуздуктун комплекстик системасын түзүмдөөгү багытталган коркунучтун адекваттык деңгээлине туура келген глобалдык институттарды камтыган бардык адамзаты үчүн маанилүү болгон маселелерди иштеп чыгууга мажбур кылды.

Кеңири талкуунун предметине айланган экология жана экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү менен илимдин түрдүү тармактарынын окумуштуулары алек болгондугун белгилеп кетүү керек. Экология чөйрөсүндөгү орун алган ситуациянын объективдик талдануусу, андан чыгуунун концептуалдык

чечимдерин иштеп чыгуусу суроолору С.А. Боголюбов, К.Я. Кондратьев, В.А.Легасов, В.Н.Федосеевдин эмгектеринде каралган. Экологиялык коопсуздук, экологиялык коопсуздук концепциясынын түзүлүү, айлана чөйрөнүн корголуусун укуктук жөнгө салуу, экологиялык укук бузуулар, жана ошондой эле экологиялык коопсуздукту укуктук жөнгө салуу жана камсыз кылуу суроолору менен байланышкан көйгөйлөрдүн изилденүүсүнө каралып жаткан чөйрөдөгү илимий теоретикалык жана практикалык жоболордун иштелип чыгуусуна жана чогултулуусуна чоң салым кошкон төмөнкү россиялык жана кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери арналган: А.А. Амангелдиев, Н.И. Арзиев, Д.С. Боклан, В.Н.Бурков, Д.С. Велиев, А.В. Возжеников, А.В. Герасимов, А.А. Григорьев, В.И. Данилова-Данильян, А.М. Джоробекова, В.К. Донченков, А.Г. Емельянов, Э.Н. Желваков, М.Ч. Залиханов, В.А. Кигишьян, В.Ф. Крапивин, О.С. Колбасов, К.Ш.Курманов, А.И. Лагунов, К.С. Лосев, М.А.Нурмаматов, К.М. Осмоналиев, В.В. Петров, Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н.Сулайманова, А.С.Тимошенко, А.Н.Фомичев, А.Ш. Шаршеналиев, Г.А.Шин, А.В.Щепкин, У.Ж.Юсупов жана башка окумуштуулар.

Бардык адамзатын камтыган көйгөй катары экологиялык коопсуздуктун түшүнүгүн түзүүгө бүгүнкү мезгилде глобализация эл аралык мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө активдүү ишке ашуу процессинде болгон көрүнүш катары өзүнүн таасирин тийгизип, глобалдык форматтагы коопсуздук менен байланышкан көйгөйлөрдүн концептуалдык деңгээлинде орун алган базалык акценттердин өзгөрүүсүн, экономикалык жана каржылык кризис, баңги бизнеси жана уюшулган, трансулуттук кылмыштуулук, калктын массалык миграциясы, калктын өтө көбөйүүсү, экологиялык көйгөйлөр, жаратылыш ресурстарын чектөө сыяктуу көрүнүштөр менен бүгүнкү коомдун жашоосунун бардык чөйрөсүнө болгон таасиринин өсүүсүн түшүндүрөт [*Экологическая безопасность. [Текст] – М.: Юридическая литература, 1997. – 156 с.*].

Жер шарынын масштабында жаратылыш катаклизмдеринин өсүүсү климаттык шарттардын өзгөрүлүүсүн, атмосферадагы озон катмарынын жукаруусун, чөлдөрдүн пайда болуусун, биоөзгөчөлүктөрдүн азаюусун дуушар кылып, бүгүнкү мезгилде өзүнүн негизинде экономикалык элементтерге ээ болуп, ар бир мамлекеттин алдында турган эң негизги көйгөй менен түздөн түз байланышы бар болгон – анын коопсуздугун камсыз кылууну талап кылат. Ошондуктан, бүгүнкү күндө экологиялык жагдайлар менен шартталган мамлекеттик коопсуздуктун суроолору талдоого жана түрдүү интерпретацияларга дуушар болуп, түрдүү аныктамалар, түшүнүктөр, анын ичинде айлана чөйрөнү коргоонун жана экологиялык коопсуздуктун түшүнүктөрү, иштелип, сунушталууда [*Боголюбов С.А. Экологическое право: Учебник для вузов. [Текст] /С.А. Боголюбов. – М.: Норма-ИНФРА-М, 1999. – 433 с.*].

Ошону менен бирге, акыркысы мындай аспектилерде каралгандыгын белгилейбиз: жаратылыштык тектеги ресурстарды колдонууну жана анын булгануусун чектөөгө, түрдүү жаратылышты коргоочу зоналарды жана коруктарды түзүүгө, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын дүйнөсүнүн биологиялык түрдүүлүгүн сактоого жана калыбына келтирүүгө багытталган аракеттерди өзүнө камтыган адамдын жашоосунун кесепеттеринин түрдүү

көрүнүштөрүнөн коргоо жана сактоо; коомдун чарбалык ишмердүүлүгүн жаратылыштык жана техногендин ресурстарды рационалдуу колдонууну жана ошондой эле коомдун талабы менен анын мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы балансты камсыз кылган перспективалык биочөйрөлүк механизмдин түзүүнү башкалардын арасында өзүнө камтыган коомдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу максатында түзүмдүү жана сапаттуу трансформация; техногендик авария же жаратылыш катастрофасы жана ошондой эле глобалдык же локалдык эл аралык конфликттер менен шартталган экологиялык мүнөздөгү тобокелдиктерди башкаруу [Желваков Э.Н. Уголовно-правовая охрана окружающей природной среды в РФ. [Текст] / Э.Н. Желваков. – М.: Зерцало, 2002. – 438 с.]

Эмгекте экологиялык коопсуздук концепциясынын өнүгүүсүнө болгон талдоонун жүргүзүлүү процессинде коркунучтардын ишке ашуусуна жол берүү суроолору каралат, экологиялык коопсуздуктун түрдүү аныктамалары келтирилет. Коопсуздуктун түшүнүгүнүн көптүгүнө карабастан экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн бирдей аныктамасынын жоктугу белгиленет. Бул жерде экология түшүнүк катары бүгүнкү күнгө чейин адистерде жана изилдөөчүлөрдө бирдей аныктамасына ээ болбогондугун белгилеп кетүү зарыл.

Адистердин басымдуу бөлүгүнүн пикирлери боюнча экологиялык коопсуздукду көп деңгээлдүү түрдүн түзүлүшү катары карап, анын глобалдык, регионалдык жана локалдык, же улуттук деңгээлдер анын система катары бекемделүүсүнүн аныктоочу белгиси болгондугун тастыктайбыз. Бул көрүнүш менен глобалдык жана локалдык масштабдагы экологиялык коопсуздуктун маселелеринин түзүлүүсүнүн тарыхы менен жана ошондой эле конкреттүү мамлекеттин улуттук коопсуздукту анын экологиялык коопсуздуктун системасын түзүү маселелери менен байланышкан [Лагунова А.И. Структура экологической безопасности России. [Текст] / А.И. Лагунова. - Красноярск, 2003. С.93].

Адамдын коопсуздуктун жана ошондой эле анын айлана чөйрөсүн экологиялык аспектиде коргоону камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүү боюнча көрсөтүлгөн талкуулоо технотөйрөнүн өнүгүүсүнүн бүгүнкү этабындагы объективдүү процесстерге жана мыйзамченемдүүлүктөргө адекваттуу болбогондугун көрсөтүүнү белгилей кетүү керек. Бүгүнкү адамдын жашоосунун жасалма чөйрөсү, бул процесстин кесепеттери менен байланышкан тобокелдиктердин жана коркунучтардын өсүүсү маңызы боюнча технологиялык компоненттердин натыйжасы болуп, көп деңгээлде жогудагы абалдын себебин түзөт. Мындай шарттарда абсолюттук коопсуздукту камсыз кылууга умтулуу ишке ашпас маселени түзгөндүгү баарыбызга айкын көрүнүп турат, анткени тобокелдерди жана коркунучтарды нөлдүк көрсөткүчкө алып келүү жалгыз гана энергияны жана ошондой эле химиялык жана биологиялык ресурстарды өндүрүүнүн жок болгон форматтагы системанын иштөөсүнүн шартында мүмкүн боло алат. Ошого байланыштуу кооптуулукту мүмкүн болгон көрсөткүчтөгү өлчөмдө анын көрүнүштөрүнүн жана анын техникалык жана технологиялык процесстердин натыйжасынан келип чыккан мүмкүн болгон кесепеттеринин, зыянынын материалдык, социалдык жана башка пайдаларга караганда өзүн негиздеген шартта түшүнүү зарыл.

Бул багытта өзгөчө олуттуу мааниге Туруктуу өнүгүү концепциясы ээси, анткени глобалдык деңгээлдеги экологиялык көйгөйлөрдүн түрдүү компоненттерин чечүүгө багытталып, адамдын жашоосу үчүн жагымдуу болгон чөйрөнү түзүүгө багытталган адамдын жана коомдун күнүмдүк ишмердүүлүгүнө экологиялык жаратылышты коргоо түзүмүн интеграциялоо аркылуу айлана чөйрөнү рационалдуу коргоого багытталган чарба ишмердүүлүгүнүн бардык системасынын өнүгүүсүнүн экологиялык системага салыштырмалуу жөнгө салынуусун өзүнүн аракеттеринде приоритеттик маселе катары дүйнөлүк коомчулуктун аныкталуусун негиздеди.

Ошентип, бүгүнкү чындыктын шарттарын эске алуу менен эл аралык деңгээлде экологиялык башкаруунун жалпы глобалдык механизминин натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылууга даяр болгон институционалдык-укуктук форматтагы универсалдуу конструкция түрүндө сунушталган жана жер шаарында жашоону сактоого багытталган эң маанилүү стратегиялык максатка жетүүнү кепилдеген конкреттүү аракеттер жана экономикалык практика аркылуу ишке ашкан экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу максатында дүйнөнүн бардык мамлекеттеринин кызыкчылыктарын бириктирген планетардык масштабдагы концепциянын иштелип чыгуусу зарыл маселени түзөт.

«Экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча эл аралык коомчулуктун инициативаларынын калыптануусу жана өнүгүүсү» *экинчи бөлүмүндө* бардык дүйнөлүк коомчулук экологиялык коопсуздук менен байланышкан иштердин абалы менен тынчсызданып, адамзатын экологиялык бузулуулардан сактоо боюнча аракеттердин бирдиктүү планетардын планын иштеп чыгуу максатында Бириккен Улуттар Уюмунун алкагындагы дүйнөлүк масштабдагы отурумдарда, конференцияларда, саммиттее талкуунун предмети болуп келет. Ошентип ушул эл аралык уюмдун алкагында экологиялык коопсуздук чөйрөсүндөгү принципиалдык мүнөзгө ээ болгон дүйнө таануучулук жана теоретикалык ыкмаларды камтыган маселелери биринчи кезекте жарыкка чыгарылып, ачыкталып, бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн адекваттык институттук элементтерди коопсуздукту камсыз кылуунун жалпы дүйнөлүк деңгээлдеги көйгөйлөрү талап кылгандыгы аныкталып, экологиялык коопсуздук маселелери боюнча эл аралык документтерди чагылдырылган коопсуздуктун глобалдык системасынын маанилүү компоненти болду.

Экология чөйрөсүндөгү көйгөйлүү багыттар, айлана чөйрөнү системалуу, жалпы түшүнүүнүн алкагында ишке ашкан локалдык аракеттер аркылуу экологиялык кооптуулуктун деңгээлин түшүрүү мүмкүнчүлүгүнүн суроолору жыйырманчы жүз жылдыктын жетимишинчи жылдарында көтөрүлүп, биздин планетабыздын кайра калыбына келбеген жана негизги калыбына келүүчү жаратылыш ресурстарынын калыбына келүү ылдамдыгы алардын колдонуу темпинен бир нече артта калуусу менен түшүндүрүлгөн биздин планетабыздын аягына чыгуусу менен шартталган бүгүнкү экономикалык өсүүсүнүн чегинин бар болгондугу тууралуу фактыны кеңири коомчулукка эл аралык уюмдардын өкүлдөрү биригишип жеткизишкен. Ошону менен биргеликте, өндүрүштүн

көлөмүнүн жана Жер шаарынын калкынын өсүүсүнүн көбөйүүсүнүн тенденциясын сактап келсек, анда анын чеги жакынкы келечекте толугу менен реалдуу жакындаганы көрсөтүлгөн [*Римский клуб: цели, проблемы, доклады. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: // http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/RIMSKI_KLUB.html]*].

Акыркы он жылдыктардын ичинде климаттык өзгөрүүлөрдүн темасы өзгөчө илимий талаштарда, илимде эң курч жана эң көп колдонулгандардын тизмесинде болгондугун белгилеп кетүү зарыл. Ошону менен биргеликте, адамдын ишмердүүлүгү менен чакырылган климаттык өзгөрүү суроолору өзгөчө маанилүү маселелерди түзүп келет. Глобалдык жылуу ушул өзгөрүүлөрдүн, ошондой эле антропогендик келип чыгууга ээ болгон көрүнүш катары айлана чөйрөнү коргоонун жалпы көйгөйлөрүнүн алкагында пайда болгон маанилүү илимий түзүмдү өзүндө айкалыштырган популярдуу сөз айкалышы катары колдонулду [*Буквич Р.М., Петрович Д.Р. Парниковый эффект и рыночные механизмы Киотского протокола. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: //<https://cyberleninka.ru/article/n/parnikovyy-effekt-i-rynochnye-mehanizmy-kiotskogo-protokola>]*].

Бул эмгекте климаттын өзгөрүшү адамзат үчүн кооптуу экендиги экологиялык коопсуздук боюнча эл аралык иш-чараларда көбүрөөк белгиленип, анда баяндамачылар климаттын трансформациясы менен байланышкан көйгөйлөрдү, экологиялык тутумга, экономикалык өнүгүүгө жана коомго орду толгус зыян келтирүү түрүндөгү чыныгы кесепеттерин баса белгилешкен. Ушул кырдаалды, ошондой эле климаттын өзгөрүүсүнүн кеңири жайылышын эске алуу менен, глобалдык деңгээлде кесепеттерин азайтуу боюнча иш-чараларды жүргүзүү сунушталат.

Ошентип, жасалган изидөө акыркы жылдарда жаратылышты коргоого жана жаратылыш ресурстарын коргоого дүйнөлүк коомчулуктун мамилесинде олуттуу өзгөрүүлөр орун алгандыгын көрсөттү. Бул өзгөрүүлөр белгилүү бир өлчөмдө экологиялык маселелерди чечүү үчүн эл аралык укуктук инструменттердин санынын жана масштабынын маанилүү өсүүсүндө чагылдырылды. Экологиялык коопсуздуктун суроолорун чечүүгө экологиялык укуктук инструменттердин санын көбөйтүү жолу менен гана эмес, ошондой эле алардын таасиринин жана натыйжалуулугунун жогорулатуу жолу менен татаал маселелерди чечүүгө чакырылган эл аралык документтерде бекитилген жана киргизилген жаңы принциптер жана институттар багытталгандыгы маңыздуу факторду түзөт.

«Экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн теоретикалык аспектилери» **үчүнчү бөлүмдө** буга чейин биз тараптан өнүгүүнүн көйгөйүн түзүүчү көйгөй катары экологиялык коопсуздук каралгандыгы тууралуу жагдай көрсөтүлүп, максаттарды аныктоо процесси тийиштүү изилдөөлөрдү бүтүндөй жана системалуу, көп тараптуу ыкманы талап кылып көп эмгекти талап кылгандыгын эске алуу менен бири бири менен тыгыз байланышкан ыкчам пландардын тактикалык максаттарын жана маселелерин аныктап, бекитүү аркылуу стратегиялык форматтагы узак мөөнөттөгү максаттарды жана маселелерди ишке ашыруу аркылуу анын чечилүүсүн шарттайт.

Бүгүнкү мезгилде коомдун керектөөсүнүн өсүүсү анын илимий-техникалык жетишкендиктеринен өзүнүн темпи боюнча алдыга чыгып, адамдын жашоосун сактоо, муундун улануусу, эмгектик өндүрүмдүүлүгү, эс алуу сыяктуу мындай аспектилерде адамдын нормалдуу шарттарын түзүүнү жана аны коштоону жетиштүү түрдө актуалдаштырат жана коомдун жана анын өз алдынча мүчөсүнүн коомсуздугунун камсыз болуусунун, адамдын корголуусун, социумдун жана аны курчаган чөйрөнүн корголуусунун, адам затынын өнүгүүсүнүн бардык тарых жолунда коштоого маалыматтык, техникалык, технологиялык жана табигый чөйрөсүнүн суроолорун жаратат.

Бүгүнкү күндө экологиялык коопсуздуктун камсыз болуусу коомдун жана жаратылыш чөйрөсүнүн баланстык жашап кетүүсүн, жаратылыштын корголуусун жана бүгүнкү заманбап шарттарга адекваттык болгон жаратылышты колдонуунун стратегиясын камсыз кылууга багытталган максаттардын, принциптердин, маселелердин жана конкреттүү чаралардын аныкталуусун өзүнө камтыган тийиштүү экологиялык саясаттын иштелүүсүн жана ишке ашырылуусун талап кылат [Емельянов, А. Г. Основы природопользования [Текст] / А. Г. Емельянов. - М.: Академия, 2004. - 304 с.].

Экологиялык система үчүн өзгөчөлүк болуп андагы бир эле учурда социалдык жана жаратылыштык компоненттердин болуусу эсептелип, социумдун аны курчаган жаратылыш чөйрөсү менен болгон конфликтинде жана ошондой эле социалдык, техникалык жана жаратылыш чөйрөсүнүн ортосундагы өз ара аракеттешүүнүн натыйжасында бардык экологиялык баланстын бузулуу фактылары пайда болууда. Айлана чөйрө түшүнүк катары ошондой эле талаш маселелердин предмети бойдон калып, анын алкагында адистердин көпчүлүгү жаратылыш жана социалдык факторлордун алардын түз же кыйыр таасирдөөсүндө, түрдүү мезгилдик көрсөткүчтөрдө бардык тирүү жандыктарга, анын ичинде адамдын жашоосуна, саламаттыгына жана активдүүлүгүнө таасирин тийгизген жыйындысын түшүнүүнү сунушташат [Петров В.В. Экологическое право России. Учебник. [Текст] / В.В. Петров. - М., 1995. С. 98.].

Коомдук жашоонун түрдүү көрүнүштөрүнүн арасында укуктук түрдө өзүнүн аныктосунда баалоого дуушар болгондору өзгөчө маанилүүлүккө ээ, анткени мындай көрүнүштөр коомдогу мамилелерди жөнгө салууга жана так аныкталууга жана аныктамага ээ болгон укуктук мүнөздөгү жоопкерчилик суроолорунун чечилүүсүнө багытталган укуктук түшүнүктөрдү статусуна ээ болот. Экологиялык коопсуздук түшүнүгү укуктук категорияга таандык болуп саналат, анткени ал мыйзамчыгаруучулук жана нормативдик-укуктук актыларда да кеңири колдонулуп, бул түшүнүккө интеграцияланган көрүнүштөрдүн маанилүүлүгүн түздөн түз белгилеген түрдүү багыттагы тематикалардын талкуулануусунда өзгөчө орунга ээ болуп келет. Ошону менен биргеликте, жалпыга белгилүү болгон анын аныктамасы мыйзамчыгаруучулукта жана илимий коомчулукта иштелип, бекитилген эмес. Иштердин мындай абалы экологиялык коопсуздуктун анын маңызын аныктоо жана ошондой социалдык-укуктук статусун белгилөөчү көрүнүш катары анын талдануусун татаалдантип,

жаратылышты колдонуу системасындагы жакын мамилелердин, жаратылышты коргоонун, жалпы коопсуздуктан синтездеп алууга мүмкүнчүлүк жаратпайт.

Ошентип, теоретикалык аспектиде экологиялык коопсуздук объекти катары адамдын, жана ошондой эле коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун карап, ошондой эле предмети катары жаратылыш чөйрөсүндөгү болуп жаткан өзгөрүүлөр менен болгон байланышты аныктайт. Экологиялык коопсуздук түшүнүгүнү талдануусу курчаган жаратылыш чөйрөсүнүн тарабынан адам жана коом үчүн кандайдыр бир кооптуулуктун мойнубузга албоодо негиделгендигин көрсөтүп, ошол эле учурда мындай коопчулуктардан пайда болуусу жана мойнубузга алуубуз экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн өзүнүн пайда болуусун шарттады. Экологиялык кооптуулук биздин изилдөөбүздүн форматында кошумча кароого муктаж болбогон жетиштүү түрдө иштелген аныктама болуп эсептелет. Ошого байланыштуу, Кыргызстандын экологиялык чөйрөсүндөгү абалды начарланткан фактыны гана белгилеп кетүү максатка ылайыктуу болуп саналып, анын мамлекеттеги ички саясаттык абалга негативдик таасирин тийгизген, адамдын жана коомдун жашоосунун жана жагымдуу шарттарынын сапатына түздөн түз таасирин тийгизгендиги тууралуу тыянакка келебиз.

«Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугунун өнүгүүсүнүн бүгүнкү абалы» **экинчи главасы** үч бөлүмдөн турат.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу чөйрөсүндөгү коомдук мамилелер эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн предметин эл аралык укуктук актылар, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу жана колдонуу практикасы бөлүгүндө иштеп жаткан экологиялык мыйзамчыгаруучулук, адабий булактар жана экологиялык коопсуздук суроолору боюнча мезгилдик басмада болгон публикациялар түзөт.

Изилдөөнүн методдору: таануунун жалпы илимий жана жеке илимий методдору: тарыхый, логикалык, системалык, социологиялык, салыштырмалуу укуктук, формалдык юридикалык жана башка методдор.

«Кыргыз Республикасында кыйноолорду колдонуунун абалы жана тенденциялары» **биринчи бөлүмүндө** мамлекеттин өнүгүүсүнүн бүгүнкү мезгилинде ар бир өлкөнүн экологиялык саясаты концептуалдык база болгон жана глобалдык көйгөйлөрдүн макулдашылган стратегиялык чечимдерин иштеп чыгуу үчүн экинчи миң жылдыктын эң маанилүү окуя болгон дүйнөлүк саясий элитанын биринчи жолу тарыхта чогулган, айлана чөйрөнүн жана туруктуу өнүгүүнүн суроолоруна арналган БУУнун конференцияларында [*Коптюг В.А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию - подготовительный процесс и итоги // Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 года). - Новосибирск: СО РАН, 1992. - С.5-23*] жана саммитте [*Всемирный саммит по устойчивому развитию, состоявшийся в 2002 году в Йоханнесбурге (ВСУР-2002). [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: //https://www.dw.com/ru/*], иштелип, кабыл алынган бардык документтерди өзүнө бириктирген эл аралык коомчулук менен жарыяланып, кабыл алынып, таанылган туруктуу өнүгүүнүн стратегиясына негизделген. Бардык мамлекеттердин күчтөрүн бириктирүүгө

чакырууну талап кылуу аркылуу чечилген планетрадык масштабдагы жашоо үчүн маанилүү көйгөйлөрдүн курчтоосу бүгүнкү цивилизациянын өнүгүүсүнүн жана бизди курчаган жаратылыш чөйрөсүнүн сакталуусунун көйгөйлөрү менен үзгүлтүксүз байланышта болгон адамзатынын жашап кетүүсүнүн олуттуу көйгөйлөрү боюнча көптөгөн өлкөлөрдүн өкмөттөрүнүн жана мамлекет жетекчилеринин жолугушуусун уюштуруунун зарылдыгына алып келди.

Дүйнөлүк бардык өлкөлөрүн бириктирген форумдагы кабыл алынган негиз салуучу документтерде *[Декларация по окружающей среде и развитию. - Рио-де-Жанейро, 1992. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: //https://ru.wikipedia.org/wiki.]* адамзатынын цивилизациясы өзүнүн тарыхында бурулуучу абалына ээ болуп, азыркы жана келечектеги муунга адамдардын айлана чөйрөнү сактоо жана өнүктүрүү боюнча керектөөсүн канааттандыруусун камсыз кылган глобалдык көйгөйлөрдү чечүүгө балансталган жолдун пайдасына чечилүүсүнө умтулуун ишке ашыргандыгын белгилейт. Ошону менен биргеликте өлкөлөрдүн алдында белгиленген маселелерди аткаруу үчүн эл аралык өлкөлөрдүн туруктуу өнүгүүсүнүн мамлекеттик стратегиясына өзгөчө орун берилип, өз ара мамилелердин жаңы системасын аныктоонун зарылдыгы тууралуу бирдиктүү чечимге алып келген мамлекеттердин улуттук өкмөттөрүнө жүктөлгөн жоопкерчилик дүйнөлүк коомчулуктун жыйырма биринчи кылымдаргы күн тартибиндеги маанилүү суроолорун алардын ишке ашуусунун механизмдин иштеп чыгуу маселеси түзөт *[Всемирная программа действий «Повестка дня на XXI век» [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: http://docs.cntd.ru/document/901894820]*. Мындан келип чыккан аталып кеткен мамилелер экологиялык жетиштүүлүккө негизделген натыйжалуу экономиканы түзүүнү көздөгөн мамлекеттер арасындагы саясаттын негизги багыты болгон өнүгүүнүн туруктуулугуна алып келүү максатында түрдүү экономикалык өнүгүүсүнө ээ болгон өлкөлөрдүн киргизилген өзгөрүүлөрдүн керектигин жана өз убагындагысын чагылдыруусу абзел.

Түздөн түз өз ара аракеттешүүнүн реалдуу чөйрөсү менен биргеликте виртуалдык маалыматтык мейкиндик пайда болуп, өзгөчө бат ылдамдыкта кеңейтилип, өзүн өзү уюштурулуп турат. Адамзаты үчүн өзүнүн кесепеттери боюнча колоссалдык чоң болгон көрүнүш катары тармактык коомдун тең салмактуу эмес өзүн өзү уюшулуу процесси адамдын жашоо тиричилигинин дээрлик бардык чөйрөлөрүнө маңыздуу таасирин тийгизип, бүгүнкү күндө тармактык экономика, тармактык башкаруу, тармактык укук, тармактык маданият жана башка ушул сыяктуу терминдер таанылып, колдонууга ээ болуп келет. Туруктуу өнүгүүнүн идеяларын иштеп чыгуунун жана ишке ашыруунун принципалдуу жаңы формалары жана каражаттары пайда болуп, ошол эле учурда илимий техникалык төңкөрүш адамзатынын глобалдык көйгөйлөрүнүн комплексин жаратып, алардын чечилүүсүнүн жолдорун издөөгө аракеттерин жасоодо *[Научно-техническая революция. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: // http://texts. News /rossii – istoriya – uchebniki / nauchno - tehnikeskaya-revolyuetsiya.html]*.

Эл аралык деңгээлде өткөрүлүп жаткан иш чаралар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана айлана чөйрөнүн корголуусунун өз ара

байланышынын бекимдөө багытын көрсөтүп, туруктуу өнүгүүнүн приоритеттүү максаты катары – адамдын потенциалын өнүктүрүүнү жана жакырдыкты жок кылууну, өндүрүштүн жана колдонуунун моделдерин өзгөртүүнү, адамдардын таза сууга, санитарияга, энергияга, саламаттыгын сактоого, азык түлүктүн коопсуздукка болгон керектөөсүн канааттандырууну; биологиялык түрдүүлүктү коргоону жана планетанын экологиялык коопсуздугуна зыянын тийгизү турган, техногендик мүнөздөгү негативдүү кесепеттер үчүн улуттук-мамлекеттик жана эл аралык деңгээлдерде *[Всемирный саммит по устойчивому развитию (ВСУР) 2002 года. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: // <https://www.dw.com/ru/... всемирного-саммита-по-устойчивому-развитию/a-622>]*, жоопкерчиликти баса белгилөө менен жаратылыш ресурстарын аягына чейин колдонбоону түшүндүрөт *[Йоханнесбургская политическая декларация. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: //www.un.org/ru/documents /decl_conv/declarations/ decl_wssd.shtm]*.

Жогорудагынын негизинде, экологиялык кризистер системага кардиналдык өзгөрүүлөрдү ишке ашыруу үчүн аны тең салмактуулугу жок абалга өткөрүп, өзүн өзү сактоого болгон универсалдык керектөөчүлүктү актуалдаштырып, керектүү аракеттердин биригүүсүнө жана максатталуусуна көмөк көрсөтөт, ошого байланыштуу жаратылыш чөйрөсүнө акылдуу мамилени маалыматтык-экологиялык коом (билимдерге таянган өнүгүүсүнүн негизги ресурсун интеллектуалдык-маданий потенциал түзөт) катары кароо логикалык болуп эсептелип, ошону менен биргеликте мындай аныктама так белгилерин камтыбайт жана дүйнөлүк жаңыруу процесстеринин маңыздуу жактарын чагылдырбайт.

Социалдык көйгөйлөрдүн чечилүүсү продукциянын чыгарылуусун көбөйтүүгө, айлана чөйрөгө адамдын ишмердүүлүгүнүн басымын күчөтүүгө алып келген экономиканын рычагдарын бекемдөөгө багытталган өндүрүштүн кеңейүүсү менен байланышкандыгын белгилеп кетүү зарыл, ошол себептен бардык деңгээлдерде социалдык-экономикалык жана экологиялык кызыкчылыктардын ортосундагы балансты сактоо, эл аралык жана улуттук-мамлекеттик масштабда туруктуу өнүгүүнү камсыз кылууга багытталган коомдун жашоо ишмердүүлүгүнүн натыйжалуу оптималдашуусун өткөрүү талап кылынат. Ошону менен биргеликте, бар болгон институционалдык чөйрөнүн укуктук жана формалдуу эмес чектөөлөрүн эке алуу зарыл.

«Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугунун камсыздалуусунун укуктук негиздери» **экинчи бөлүмдө** бүгүнкү күндө экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу көйгөйү глобалдык мүнөзгө ээ болуп, кээ бир өлкөлөрдүн же региондордун чеги менен чектелбейт, ошондуктан эл аралык укуктук документтерде камтылган укуктук нормалар биздин мамлекетибиздин экологиялык коопсуздугунун камсыз болуусуна чоң таасирин тийгизет, себеби Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинде эл аралык укуктун баарына таанылган принциптери жана нормалары Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын түзүмдүү бөлүгү болгондугу аныкталат *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010.]*.

Мамлекеттин экология чөйрөсүндөгү саясаты Кыргыз Республикасынын Конституциясына, айлана чөйрөнү сактоо жана жаратылыш ресурстарын рационалдык колдонуу чөйрөсүндөгү мыйзамдарга жана башка нормативдик укуктук актыларга жана ошондой эле Кыргызстандын эл аралык келишимдерине негизделген. Бул жерде экология чөйрөсүндөгү илимий билимдердин маанилүүлүгүн жана фундаменталдуулугун жана чектеш илимдердин доктрина катары ордун БУУнун туруктуу өнүгүүсүн жана экологиялык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча суроолору боюнча конференцияларынын жана саммиттеринин сунуштарын эске алган биздин мамлекеттин идеологиясын билдирген мамлекеттик саясаттын негизги маселелерин жана принциптерин аныктоочу механизм катары болгондугун белгилеп кетүү зарыл.

Конвенциялардын алкагында эл аралык кызматташтыктын пайдалуу жыйынтыктары улуттук мыйзамчыгаруучулуктун өнүгүүсүнүн алдын ала кадамдары менен даярдалган, Кыргызстандын эл аралык келишимдерге катышуу мүмкүнчүлүгүн аныктаган республиканын экологиялык коопсуздугунда чагылдырылат, антпесе биздин мамлекет өзүнүн эрки бар болгон учурда да эл аралык милдеттенмелерди аткарууга өз мойнуна алууга мүмкүнчүлүгү жок болот же бул милдеттенмелерди өзүнүн кызыкчылыктарынын зыянына аткарып калат, анткени эл аралык милдеттенмелердин ишке ашуусу улуттук мүмкүнчүлүктөр менен камсыздалбайт (нормативдик базанын бар болуусу жана керектүү каржылык каражаттар жана башкалар). Биздин республиканын Бүткүл Дүйнөлүк туруктуу өнүгүү боюнча Саммитте катышуусу үчүн биздин республикабыздын Өкмөтү менен жактырылган 2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүгө өтүүсүнүн концепциясы, Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүгө жылуусунун жыйынтыктарынын баалануусу жана 21-кылымга болгон Күн тартиби [*Распоряжение Правительства Кыргызской Республики от 2 августа 2002 года № 411-р. [Электрондук ресурс]. – Мүмкүнчүлүк алуу режими: // <http://online.zakon.kz/document>], кабыл алынып, биздин өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн шартын улуттук коопсуздуктун бөлүгү болгон жана анын негизинде жаратылыш системасын коргоо жана айлана чөйрөнүн тийиштүү сапатын камсыз кылуу болгон экологиялык коопсуздук болгондугу менен шартталып, экологиялык коопсуздуктун көйгөйлөрүн приоритеттик позицияга жылдырат.*

Экологиялык коопсуздук концепциясында бекитилген айлана чөйрөнү коргоо жаатындагы мамлекеттик саясаттын негиздери Кыргызстандын экологиялык приоритеттерин, анын ичинде жаратылышты коргоо мыйзамчыгаруучулугунун системасын түзүүнүн, мамлекеттик көзөмөлдүн жана экспертизанын, экономиканын экологиялашуусунун, айлана чөйрөнүн мониторингинин суроолорун аныктайт.

Бул эмгекте экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун укуктук негиздери талданган. Кыргыз Республикасы эл аралык жаратылышты коргоо конвенцияларына жана протоколдоруна кошулуу моментинен тартып туруктуу өнүгүүнүн максаттарына жетүүнү колдогондугун тастыктап, айлана чөйрөнү

коргоо жана жаратылышты рационалдуу колдонуу, жалпысынан улуттук мыйзамчыгаруучулукту иштеп чыгуу чөйрөсүндө өзүнүн саясатын кайрадан карап чыгуусу боюнча милдеттенмелерин аткаруусунун зарылдыгын аныктады. Ошону менен биргеликте, пландоонун стратегиясында жаңы багыттарды издөө маанилүү жана ага ресурстарда, социалдык экономикалык жана өнүгүүнүн башка чөйрөлөрүндөгү мүмкүнчүлүктөрдү кийирүү талап кылынат. Программдык документтерди негизги басым өлкөнүн келечектеги мууну үчүн жаратылыш ресурстарын стратегиялык аяныч менен мамиле кылууга жана сактоого багытталуусу абзел. Кабыл алынып жаткан нормативдик укуктук актыларды толук кандуу аткаруу үчүн мамлекет тарабынан реалдуу колдоо жана мамлекеттин масштабында экология чөйрөсүндөгү өткөрүлүп жаткан иш чаралар тууралуу калкты маалымдоону ишке ашырган, анын ичинде жаратылышты коргоо суроолоруна, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу көйгөйлөрү чоң мааниге ээ, массалык маалымат каражаттарын каржылык камсыз кылуу түзгөн зарыл шарттардын милдеттүү түрдө болуусун баса белгилеп кетүү абзел. Экология чөйрөсүндөгү өткөрүлүп жаткан реформалардын ишке ашуусу үчүн экологиялык мыйзамчыгаруучулукту сактоо, даярдоо жана кайрадан даярдоо жана ошондой эле жаратылышты коргоо түзүмдөрүнүн адистеринин деңгээлин жогорулатуу жана андан ары жаратылыш ресурстарына аяр мамиле кылгандарды жана экологиялык коопсуздуктун чараларын аткаргандар үчүн аларды стимулдоо боюнча жалпы экологиялык укуктук окутуу жана тарбиялоосусуз мүмкүн эмес.

Ошентип дүйнөдө орун алып жаткан процесстердин таасири астында экология чөйрөсүндөгү эл аралык мамилелер жана ошондой эле туруктуу жаратылышты колдонуу жолунда мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыктарын жана керектөөсүнүн эске алынуусу жана оптималдуу айкалышуусуна багытталган натыйжалуу чечимдердин иштелип чыгуусун гармонизациялоо процессинде талап кылган айлана чөйрөнү коргоо жана экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу чөйрөсүндө эл аралык жана улуттук мыйзамчыгаруучулук активдүү түрдө өнүгүп келет.

Иштелип жаткан укуктук негиздер жагымдуу айлана чөйрөгө болгон укукту ишке ашыруу, айлана чөйрөнүн сапатын жакшыртуу жана туруктуу жаратылышты колдонууга жетүү чөйрөсүндө экосистеманын азыркы абалын эске алуу менен жаратылыш ресурстарын кодонуудагы мамилелердин өнүгүүсүнө жана өзгөрүүсүнө алып келип, Кыргыз Республикасында жана глобалдык масштабда экологиялык коопсуздукка талашсыз таасирин тийгизет.

«Экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн тенденциясы» **үчүнчү бөлүмдө** жаратылышка болгон мамлекеттин жана коомдун отурукташкан жана көнүмүштүү мамилеси, жаратылыш ресурстарына жетүү жана аларды коротуу идеологиясы экологиядагы кризистин пайда болуусунун жалпы мүнөздөгү себеби болуп, айлана чөйрөгө жок кылуусу таасирди көрсөткөн экономикалык, социалдык технологиялык чөйрөлөрдөгү көйгөйлөрү эске алынбай, концептуалдык эмес чечилүүсүнүн акыркы он жылда орун алгандыгын тастыктайт. Ошону менен бирге жер фондунун эрозияга жана анын

запастарынын жок болуусу, арыктоосуна алып келген рационалдык эмес колдонуу, ичүүгө максатталган суунун булгануусу жана алардын көлөмүнүн азаюусу, калыбына келүүсү мүмкүн болбогон фаунанын жана флоранын кээ бир түрлөрүнө ойлонулбаган мамиленин натыйжасында алардын жок болуусу экологиялык билимдердин жана аң сезимдин жетишсиздигинин себебинен адамдын айлана чөйрөгө болгон тең эмес таассирдөөсүнүн түрлөрү болуп саналат. Калктын экологиялык коопсуздукка окутуусунун заманбам системалуу ыкмаларынын жоктугу экологиялык баланстын бузулуусуна шарт түзүп, жаратылыш чөйрөсүнүн туура эмес иштөөсүнө алып келип, андан соң жаратылышты коргоонун нормаларынын бузулуусунун күчөтүлүүсүнүн натыйжасы болуп саналат. Адамдын чарбачылык ишмердүүлүгүнүн таасири астында экологиялык тең салмактуулуктун жок болуусу, анын калыбына келүүсүнүн кепилдиктеринин системасынын жоктугу жашоо чөйрөсүнүн бузулуусу түрүндө тескерисинче натыйжа берип, ооруулардын көбөйүүсү, балдардын төрөлүүсүнүн кыскаруусу, саламаттыктын алсыздануусу жана калктын өлүмүнүн өсүүсү түзгөн начар экологиянын кесепеттерине алып келет.

Жаратылыштын мүмкүнчүлүктөрүнө, жалпысынан экологияга болгон зыян катары биринчи орунга экономикалык өнүгүүдөгү коомдук керектөө чыгат, анткени жаратылыш ресурстарын ойлонбостон үнөмсүз колдонуунун активдүү ишмердүүлүгүн өзүнө камтып, айлана чөйрөнүн сакталуусу жана анын этияттык менен колдонуусу жөнүндө кызыкчылыктар мамлекеттик деңгээлдеги экономиканын өнүгүүсүнүн пландарын иштеп чыгууда жана кабыл алууда эске алынбагандыгын тастыктагандыгын белгилеп кетүү абзел. Аны менен бирге, экологиялык мүнөздөгү программалардын жана долбоорлордун каржылануусунан көз каранды болгон жаратылыш чөйрөсүн коргоого багытталган чаралардын жетиштүү түрдө кабыл алынбай жаткандыгын белгиленет. Бул абалдын татаалдыгы экологиялык чөйрөдөгү билимдин жана маданияттын төмөндүгү, квалификациялуу адистердин жетишсиздиги менен оордошуп, экологиялык мыйзамчыгаруучулукту колдонуу жана сактоо боюнча кабыл алынып жаткан нормативдик укуктук актыларда чагылдырылат.

Ошондуктан коомдук аң сезимдин экологиялашуусу, экологиялык коопсуздуктун маңызын түшүнүү, мамлекеттин экологиялык саясатын ишке ашыруу төмөнкүлөргө негизделген туруктуу өнүгүүнүн стратегиясына ылайык ырааттуу ишке ашуусу абзел: өндүрүштүн интенсификациялануусу жана рационалдашуусу; социалдык экономикалык өнүгүүнүн жана жаратылыш чөйрөсүнүн сакталуусун камсыз кылуунун ортосундагы балансты сактоо; социоэкологиялык кризистен чыгуунун көйгөйлөрүн чечүүгө мамлекеттик, бейөкмөттүк, коомдук уюмдардын кеңири түрдө катышуусу жана көмөк көрсөтүүсү; биочөйрөлүк багытка ээ болгон туруктуу өнүгүүнүн максаттарын ишке ашыруу үчүн башкаруунун инновациялык формаларын иштеп чыгуу; илимдин позитивдик кийлигишүүсү жана анын туруктуу илимий техникалык өнүгүүнүн жаратылышты үнөмдөөчү жаңы багыттарына кайрадан багыттоо; жаратылыш ресурстарынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча алдын алуучулук аракеттерди кабыл алуу үчүн прогноздоо жана сунуштарды иштеп

чыгуу; экологиялык коопсуздукту камсыз кылган натыйжалуу, ресурстарды үнөмдөгөн, таштандысыз технологияларды жайылтуу жана кеңири колдонуу; социалдык жаратылыштык процесстерди, экологиялык абалды жана экологиялык өнүгүүнү башкарууну компьютердик электрондук моделдөө жана мониторинг жүргүзүү.

Адамдын ишмердүүлүгү менен аныкталган процесстер бүгүнкү мезгилде бизди курчаган айлана чөйрөгө коом тарабынан терс мамиледе негизделген жана концептуалдык ыкмалардын талап кылган экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн тенденциясын көрсөтөт.

Ошентип экологиялык коопсуздук эволюциянын социалдык жаратылышын адамзатынын цивилизациясынын жашап кетүү стратегиясы катары башкарууну түшүндүргөндүгүн белгилеп кетүү зарыл. Цивилдешүүнүн шарттарына жооп берген бардык мамлекеттер үчүн экологиялык саясат жалпы саясаттын зарыл бөлүгү болуп эсептелип, ал эми экологиялык көйгөйлөр социалдык экономикалык өнүгүү менен пайда болуп заманбап коомдун жашоосунун бардык аспектилери менен байланышкан. Бул жерден экологиялык саясаттын мамлекеттин социалдык, экономикалык, илимий техникалык, маданий ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышуусу тууралуу тыянак келип чыгат.

ТЫЯНАКТАР

Жасалган изилдөөнүн негизинде төмөнкү тыянактар жана сунуштар иштелип чыкты:

1. Бүгүнкү мезгилде коомдун керектөөсүнүн өсүүсү анын илимий-техникалык жетишкендиктеринен өзүнүн темпи боюнча алдыга чыгып, адамдын жашоосун сактоо, муундун улануусу, эмгектик өндүрүмдүүлүгү, эс алуу сыяктуу мындай аспектилерде адамдын нормалдуу шарттарын түзүүнү жана аны коштоону жетиштүү түрдө актуалдаштырат жана коомдун жана анын өз алдынча мүчөсүнүн коопсуздугунун камсыз болуусунун, адамдын корголуусун, социумдун жана аны курчаган чөйрөнүн корголуусунун, адам затынын өнүгүүсүнүн бардык тарых жолунда коштоого маалыматтык, техникалык, технологиялык жана табигый чөйрөсүнүн суроолорун жаратат.

2. Улуттук гана эмес, ошондой эле регионалдык деңгээлдерде экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун көйгөйлөрүн чечүү үчүн мүмкүн эмес болгондугун түшүнгөн дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнүн экологиялык системанын сакталуусунда болгон кызыкчылыгы айлана чөйрөнүн жалпы системалуу түшүнүүсүнүн алкагында ишке ашкан Бириккен Улуттар Уюмунун эгидасы менен өткөн эл аралык аракеттеринде чагылдырылып, экологиялык кризистен чыгуунун варианттарын активдүү издөөгө, экологиялык коопсуздук жана тийиштүү институционалдык өзгөрүүлөрдүн чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү чечүүдө импульс берип, дүйнөнүн бардык өлкөлөрү үчүн жалпы болгон бир катар принциптерди салыштырмалуу кыска убакыттын ичинде иштеп чыгууга

мүмкүнчүлүк түзүп, ал эми ал принциптердин негизинде айлана чөйрөнү коргоого багытталган ишмердүүлүк ишке ашып келет. Бул багытта өзгөчө олуттуу мааниге Туруктуу өнүгүү концепциясы ээси, анткени глобалдык деңгээлдеги экологиялык көйгөйлөрдүн түрдүү компоненттерин чечүүгө багытталып, адамдын жашоосу үчүн жагымдуу болгон чөйрөнү түзүүгө багытталган адамдын жана коомдун күнүмдүк ишмердүүлүгүнө экологиялык жаратылышты коргоо түзүмүн интеграциялоо аркылуу айлана чөйрөнү рационалдуу коргоого багытталган чарба ишмердүүлүгүнүн бардык системасынын өнүгүүсүнүн экологиялык системага салыштырмалуу жөнгө салынуусун өзүнүн аракеттеринде приоритеттик маселе катары дүйнөлүк коомчулуктун аныкталуусун негиздеди.

3. Жасалган изидөө акыркы жылдарда жаратылышты коргоого жана жаратылыш ресурстарын коргоого дүйнөлүк коомчулуктун мамилесинде олуттуу өзгөрүүлөр орун алгандыгын көрсөттү. Бул өзгөрүүлөр белгилүү бир өлчөмдө экологиялык маселелерди чечүү үчүн эл аралык укуктук инструменттердин санынын жана масштабынын маанилүү өсүүсүндө чагылдырылды. Экологиялык коопсуздуктун суроолорун чечүүгө экологиялык укуктук инструменттердин санын көбөйтүү жолу менен гана эмес, ошондой эле алардын таасиринин жана натыйжалуулугунун жогорулатуу жолу менен татаал маселелерди чечүүгө чакырылган эл аралык документтерде бекитилген жана киргизилген жаңы принциптер жана институттар багытталгандыгы маңыздуу факторду түзөт.

4. Бүгүнкү реалдуулукта экологиялык коопсуздук инсандын укуктары жана эркиндиктери, коомдун рухий жана адептик баалуулуктары болгон объектилери менен түшүндүрүлгөндүгүн тастыктап, илимий-техникалык прогресстин мезгилиндеги коопсуздуктун камсыз болуусунун масштабдуулугун жана глобалдуулугун белгилеп, анын жер шаарындагы экологияга таасирин тийгизген катастрофалар менен байланыштырат. Ошондуктан, адамды жана аны курчаган айлана чөйрөнү коргоо чөйрөсүндө коомдун эволюциясынын процессинде пайда болгон кооптуулуктардан коргоо тууралуу билимдердин системасын өз алдынча илимий багыт катары калыптануусунун зарылдыгы тууралуу бардык жерде айтып баштап, коопсуздук жашап кетүүгө болгон мүмкүнчүлүк катары кабыл алынып, ошону менен бирге, адамдын жана курчаган айлана чөйрөнүн коопсуздугун изилдеген бүгүнкү шарттарда илимде коопсуздуктун концепциясынын жаңы векторунун пайда болуусу негизделди.

5. Экологиялык коопсуздук адамдын жана биочөйрөнүн өзүнүн өнөр жайлык-өндүрүштүк комплекстин негативдүү таасиринен, адамга жана аны курчаган чөйрөгө зыян кесепеттерге ээ болгон илимдин жана техниканын өнүгүү процессинде адамдын ишмердүүлүгү менен байланышкан кооптуу мүнөздөгү кесепеттерден корголуу абалы катары аныкталат. Бул жерде экологиялык коопсуздуктун белгилүү бир өлчөмдө жашоого аракеттүүлүктүн коопсуздугунун түшүнүгү менен окшоштугу байкалат, анткени эки учурда тең өнөр жайлык себептер менен пайда болгон түрдүү мүнөздөгү негативдүү таасирдөөлөрдөн корголуу жана ошондой эле анын жашоосунун ыңгайлуу шарттарын камсыз

кылуу түшүндүрүлөт жана бул жерде жашоого болгон аракеттүүлүктүн коопсуздугу мындай чөйрөнүн абалы менен шартталат.

6. Экологиялык коопсуздук түшүнүгүнү талдануусу курчаган жаратылыш чөйрөсүнүн тарабынан адам жана коом үчүн кандайдыр бир кооптуулуктун мойнубузга албоодо негиделгендигин көрсөтүп, ошол эле учурда мындай коопчулуктардан пайда болуусу жана мойнубузга алуубуз экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн өзүнүн пайда болуусун шарттады. Экологиялык кооптуулук биздин изилдөөбүздүн форматында кошумча кароого муктаж болбогон жетиштүү түрдө иштелген аныктама болуп эсептелет. Ошого байланыштуу, Кыргызстандын экологиялык чөйрөсүндөгү абалды начарланткан фактыны гана белгилеп кетүү максатка ылайыктуу болуп саналып, анын мамлекеттеги ички саясаттык абалга негативдик таасирин тийгизген, адамдын жана коомдун жашоосунун жана жагымдуу шарттарынын сапатына түздөн түз таасирин тийгизгендиги тууралуу тыянакка келебиз.

7. Коомдук жашоонун түрдүү көрүнүштөрүнүн арасында укуктук түрдө өзүнүн аныктосунда баалоого дуушар болгондору өзгөчө маанилүүлүккө ээ, анткени мындай көрүнүштөр коомдогу мамилелерди жөнгө салууга жана так аныкталууга жана аныктамага ээ болгон укуктук мүнөздөгү жоопкерчилик суроолорунун чечилүүсүнө багытталган укуктук түшүнүктөрдү статусуна ээ болот. Экологиялык коопсуздук түшүнүгү укуктук категорияга таандык болуп саналат, анткени ал мыйзамчыгаруучулук жана нормативдик-укуктук актыларда да кеңири колдонулуп, бул түшүнүккө интеграцияланган көрүнүштөрдүн маанилүүлүгүн түздөн түз белгилеген түрдүү багыттагы тематикалардын талкуулануусунда өзгөчө орунга ээ болуп келет. Ошону менен биргеликте, жалпыга белгилүү болгон анын аныктамасы мыйзамчыгаруучулукта жана илимий коомчулукта иштелип, бекитилген эмес. Иштердин мындай абалы экологиялык коопсуздуктун анын маңызын аныктоо жана ошондой социалдык-укуктук статусун белгилөөчү көрүнүш катары анын талдануусун татаалдантип, жаратылышты колдонуу системасындагы жакын мамилелердин, жаратылышты коргоонун, жалпы коопсуздуктан синтездеп алууга мүмкүнчүлүк жаратпайт.

8. Бүгүнкү мамлекеттердин экологиялык саясатынын маанилүү элементтери болуп жагымдуу айлана чөйрөнү сактоо, рационалдык жаратылышты колдонуу жана экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу эсептелет. Ошону менен биргеликте, орун алган экологиялык кризистеринин чыгуунун жолдорун аныктаган, экологиялык балансты сактаган, коомдук акталган экологияны курган, кризистен чыгууга түрткү түзгөн өндүрүштөгү ресурстарды үнөмдөгөн технологияларга өткөргөн экологиялык саясат басымдуулук кылат. Экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө алдыңкы планга бизди курчаган айлана чөйрөнү коргоо менен байланышкан суроолорду приоритеттик чечүүнү аныктаган мамлекеттик институттар чыгарылат.

9. Экологиялык коопсуздук концепциясында бекитилген айлана чөйрөнү коргоо жаатындагы мамлекеттик саясаттын негиздери Кыргызстандын экологиялык приоритеттерин, анын ичинде жаратылышты коргоо мыйзамчыгаруучулугунун системасын түзүүнүн, мамлекеттик көзөмөлдүн жана

экспертизанын, экономиканын экологиялашуусунун, айлана чөйрөнүн мониторингинин суроолорун аныктайт.

10. Ошентип, коомдук аң сезимдин экологиялашуусу, экологиялык коопсуздуктун маңызын түшүнүү, мамлекеттин экологиялык саясатын ишке ашыруу төмөнкүлөргө негизделген туруктуу өнүгүүнүн стратегиясына ылайык ырааттуу ишке ашуусу абзел: өндүрүштүн интенсификациялануусу жана рационалдашуусу; социалдык экономикалык өнүгүүнүн жана жаратылыш чөйрөсүнүн сакталуусун камсыз кылуунун ортосундагы балансты сактоо; социоэкологиялык кризистен чыгуунун көйгөйлөрүн чечүүгө мамлекеттик, бейөкмөттүк, коомдук уюмдардын кеңири түрдө катышуусу жана көмөк көрсөтүүсү; биочөйрөлүк багытка ээ болгон туруктуу өнүгүүнүн максаттарын ишке ашыруу үчүн башкаруунун инновациялык формаларын иштеп чыгуу; илимдин позитивдик кийлигишүүсү жана анын туруктуу илимий техникалык өнүгүүнүн жаратылышты үнөмдөөчү жаңы багыттарына кайрадан багыттоо; жаратылыш ресурстарынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча алдын алуучулук аракеттерди кабыл алуу үчүн прогноздоо жана сунуштарды иштеп чыгуу; экологиялык коопсуздукту камсыз кылган натыйжалуу, ресурстарды үнөмдөгөн, таштандысыз технологияларды жайылтуу жана кеңири колдонуу; социалдык жаратылыштык процесстерди, экологиялык абалды жана экологиялык өнүгүүнү башкарууну компьютердик электрондук моделдөө жана мониторинг жүргүзүү зарыл.

11. Жогорудагынын негизинде, экологиялык кризистер системага кардиналдык өзгөрүүлөрдү ишке ашыруу үчүн аны тең салмактуулугу жок абалга өткөрүп, өзүн өзү сактоого болгон универсалдык керектөөчүлүктү актуалдаштырып, керектүү аракеттердин биригүүсүнө жана максатталуусуна көмөк көрсөтөт, ошого байланыштуу жаратылыш чөйрөсүнө акылдуу мамилени маалыматтык-экологиялык коом (билимдерге таянган өнүгүүсүнүн негизги ресурсун интеллектуалдык-маданий потенциал түзөт) катары кароо логикалык болуп эсептелип, ошону менен биргеликте мындай аныктама так белгилерин камтыбайт жана дүйнөлүк жаңыруу процесстеринин маңыздуу жактарын чагылдырбайт.

12. Ошентип, бүгүнкү чындыктын шарттарын эске алуу менен эл аралык деңгээлде экологиялык башкаруунун жалпы глобалдык механизминин натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылууга даяр болгон институционалдык-укуктук форматтагы универсалдуу конструкция түрүндө сунушталган жана жер шаарында жашоону сактоого багытталган эң маанилүү стратегиялык максатка жетүүнү кепилдеген конкреттүү аракеттер жана экономикалык практика аркылуу ишке ашкан экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу максатында дүйнөнүн бардык мамлекеттеринин кызыкчылыктарын бириктирген планетардык масштабдагы концепциянын иштелип чыгуусу зарыл маселени түзөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Мыйзамчыгаруучулук базада экологиялык коопсуздук боюнча жетиштүү түрдө экологиялык маалыматты чогултуу, ага мүмкүнчүлүк алуу жана жайылтуу менен байланышкан багыттар камтылган. Укуктук нормалардын ишке ашырылуусун талап кылган кээ бир суроолор боюнча экологиялык коопсуздуктун субъектилери арасында кызматташтыктын процедурасы жөнгө салынган эмес. Өзүндө экологиялык маалыматка ээ болгон тийиштүү органдардын ишмердүүлүгүнүн жана ишинин механизмдин кененирээк көрсөтүү зарыл.

2. Экологиялык коопсуздуктун, курчаган жаратылыш чөйрөсүнүн объективдүү бааси экологиялык маанилүү чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл болгон ыкчам маалыматты өз убагында алуудан жана талдоодон көз каранды. Азыркы талаптарга ылайык экономиканын тармактары, маалыматтык ресурстар, региондор жана мамлекеттин масштабында көрсөткүчтөргө ээ болгон айлана чөйрөнүн жана жаратылыш ресурстарынын экологиялык мониторингинин бирдик улуттук системасы зарыл.

3. Жарандарга айлана чөйрөнүн абалы тууралуу ишенимдүү маалыматка мүмкүнчүлүк берүүнүн алкагында бул маалыматтын мүмкүн болгон экологиялык коркунучтарын көрсөтүү менен ачыктыгын жана тунуктугун камсыз кылуу зарыл. Калк арасында экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу суроосу боюнча экологиялык маалыматты кеңири жайылтуу максатында массалык маалымат каражаттарынын, Интернет желесинин мүмкүнчүлүктөрүн активдүү колдонуу зарыл.

4. Экологиялык коопсуздуктун натыйжалуу камсыздалуусу экологиялык маанилүү чечимдерди кабыл алуу процесси менен байланышкан чөйрөнүн адистерин гана эмес, ошондой эле калктын экологиялык билимдеринин деңгээлин жогорулатууга багытталган үзгүлтүксүз иштин жана коюлган маселелердин ишке ашырылуусун талап кылат. Экологиялык билим берүү системасында мамлекеттик колдоо өтө маанилүү болуп саналат. Экологиялык билим берүү үзгүлтүксүз болуусу абзел, ал эми окутуу процесси түрдүү формада аткарылуусу мүмкүн.

5. Айлана чөйрөнү коргоонун жана экологиялык коопсуздук көйгөйлөрүн кароо бардык кызыктар болгон субъектилердин тең катышуусун талап кылат. Ар бир адамдын анын саламаттыгына жагымдуу болгон айлана чөйрөдө жашоого болгон укугун бул укукту кепилдөөнүн жана айлана чөйрөгө тиешелүү болгон суроолор боюнча сот адилеттигине болгон мүмкүнчүлүк алуунун эсеби менен коргоо көмөк көрсөтүү суроосун чечүүдө чечим кабыл алуу процессинде кеңири катышууга коомдук уюмдарды чакыруу сунушталат.

Диссертациянын темасы боюнча жарыкка чыккан эмгектердин тизмеси:

1. **Туратбекова, А.Т.** Теоретические аспекты экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Наука и новые технологии, 2014, №4. - С. 249-252.

2. **Туратбекова, А.Т.** О проблемах экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Вестник гуманитарного университета транспорта и права им.Д.Кунаева. – Алматы, 2014. №1(50). - С.44-49.

3. **Туратбекова, А.Т.** Экологическая безопасность: понятие и содержание. [Текст] /А.Т.Туратбекова, Ж. Жоробеков // Молодой учёный. - Казань, 2016. №4 (108). С.546-548.

4. **Туратбекова, А.Т.** Коомдун экологиялык коопсуздук тууралуу маселе жөнүндө. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Вестник Академии МВД КР. – Бишкек, 2017. N3. С.98-102.

5. **Туратбекова, А.Т.** Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун генезиси тууралуу. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Вестник Академии МВД КР. – Бишкек, 2017. N3. С.102-105.

6. **Туратбекова, А.Т.** К вопросу об обеспечении экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова, А.Жоробекова // Научный журнал «Инновационная наука». – Уфа, 2016. Ч.3. С.220-223.

7. **Туратбекова, А.Т.** О понятии экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Вестник Академии МВД КР. Вып.№3. – Бишкек, 2014. С.175-178.

8. **Туратбекова, А.Т.** Исторический анализ становления концепции экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова Т.Жоробеков, Д.Кудайберди уулу // Modern science. – Москва, 2020. №4-4. С.165-169.

9. **Туратбекова, А.Т.** К формированию системы экологической безопасности. [Текст] /А.Т.Туратбекова, Т.Жоробеков, Д.Кудайберди уулу // Modern science. – Москва, 2020. №4-4. С. 169-173.

10. **Туратбекова, А.Т.** К вопросу о понятии «экологическая безопасность». [Текст] /А.Т.Туратбекова, Д.Ш.Нуриев, Ж.Ж.Орозов // Евразийское научное объединение. – Москва, 2020. – № 9(67). С.287-288.

11. **Туратбекова, А.Т.** Ответственность за нарушение законодательства об экологической безопасности: понятие и виды. [Текст] /А.Т.Туратбекова // Евразийское научное объединение. – Москва, 2020. – № 9(67). С.289-290.

Туратбекова Акмоор Туратбековнанын «Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугу: тарыхый укуктук аспектилери» темасындагы 12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы, укук жана мамлекет жөнүндө окууларды тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: экология, экологиялык коопсуздук, экологиялык саясат, экологиялык коопсуздук концепциясы, экологиялык көйгөйлөр, экологиялык катастрофа, экологиялык система, айлана чөйрөнү коргоо, туруктуу өнүгүү концепциясы.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу чөйрөсүндөгү коомдук мамилелер эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн предметин эл аралык укуктук актылар, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу жана колдонуу практикасы бөлүгүндө иштеп жаткан экологиялык мыйзамчыгаруучулук, адабий булактар жана экологиялык коопсуздук суроолору боюнча мезгилдик басмада болгон публикациялар түзөт.

Диссертациялык иштин максаты болуп экологиялык коопсуздук көйгөйлөрүн комплекстик тарыхый укуктук изилдөө жүргүзүү саналат.

Изилдөөнүн методдору: таануунун жалпы илимий жана жеке илимий методдору: тарыхый, логикалык, системалык, социологиялык, салыштырмалуу укуктук, формалдык юридикалык жана башка методдор.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгын анда биринчи жолу монографиялык деңгээлде Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздук көйгөйлөрүнүн комплекстик тарыхый укуктук талдануусунун жүргүзүлгөндүгү түзөт.

Диссертациялык иштин материалдарынын колдонулгандыгынын даражасы. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары, иштелип чыккан илимий практикалык жоболор, диссертацияда камтылган тыянактар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугун камсыз кылууну укуктук жөнгө салууну жакшыртууга болгон негиздердин бири болуп кызмат кылат; экологиялык коопсуздук көйгөйлөрү боюнча андан аркы изилдөөлөрдү жүргүзүүдө илимий изилдөө иштеринде колдонулуусу мүмкүн. Диссертациянын жоболору экологиялык, жарандык, административдик укук болгон бир катар укуктук сабактарды юридикалык жождордо жана факультеттерде окутууда колдонулуусу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү – юриспруденция, мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы; экологиялык укук; жарандык укук; административдик укук.

РЕЗЮМЕ

на диссертационное исследование Туратбековой Акмоор Туратбековны на тему: «Экологическая безопасность Кыргызской Республики: историко-правовые аспекты» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства, история учений о праве и государстве

Ключевые слова: экология, экологическая безопасность, экологическая политика, концепция экологической безопасности, экологические проблемы, экологическая катастрофа, экологическая система, охрана окружающей среды, концепция устойчивого развития.

Объектом диссертационного исследования выступают общественные отношения в сфере обеспечения экологической безопасности.

Предметом диссертационного исследования являются международно-правовые акты, действующее экологическое законодательство в части регулирования общественных отношений по обеспечению экологической безопасности и практика применения, литературные источники и публикации в периодической печати по вопросам экологической безопасности.

Целью диссертационной работы состоит в проведении комплексного историко-правового исследования проблем экологической безопасности.

Методы исследования: общенаучные и частно-научные методы познания: исторический, логический, системный, социологический, сравнительно-правовой, формально-юридический и другие методы.

Научная новизна диссертационной работы состоит в том, что в ней впервые на монографическом уровне осуществлен комплексный историко-правовой анализ проблем экологической безопасности в Кыргызской Республике.

Степень использования материалов диссертационной работы. Результаты проведенных исследований, выработанные научно-практические положения, выводы и предложения, изложенные в диссертации, послужат одним из оснований для совершенствования правового регулирования обеспечения экологической безопасности Кыргызской Республики; могут быть использованы в научно-исследовательской деятельности, в дальнейшем при проведении исследования по проблемам экологической безопасности. Положения диссертации могут быть использованы в учебном процессе юридических вузов и факультетов при преподавании ряда правовых дисциплин: экологическое, гражданское, административное право.

Область применения – юриспруденция; теория и история государства и права; экологическое право; гражданское право, административное право.

SUMMARY

on dissertation research Turatbekova Akmoor of Turatbekovna on the topic: "Environmental safety of the Kyrgyz Republic: historical and legal aspects" for the degree of candidate of legal Sciences in the specialty: 12.00.01-theory and history of law and the state, the history of the teachings of law and the state

Key words: ecology, ecological safety, ecological policy, concept of ecological safety, ecological problems, ecological catastrophe, ecological system, environmental protection, concept of sustainable development.

The object of the dissertation research is public relations in the field of environmental safety.

The subject of the dissertation research is international legal acts, current environmental legislation in terms of regulating public relations to ensure environmental safety and application practices, literature sources and publications in the periodical press on environmental safety issues.

The purpose of the dissertation work is to conduct a comprehensive historical and legal study of environmental safety problems.

Research methods: General scientific and private scientific methods of cognition: historical, logical, systematic, sociological, comparative legal, formal legal and other methods.

The scientific novelty of the dissertation work consists in the fact that it is the first time that a comprehensive historical and legal analysis of environmental safety problems in the Kyrgyz Republic has been carried out at the monographic level.

The degree of use of the materials of the dissertation work. The results of the research, developed scientific and practical provisions, conclusions and proposals set out in the dissertation will serve as one of the grounds for improving the legal regulation of environmental safety in the Kyrgyz Republic; they can be used in research activities, in the future when conducting research on environmental safety issues. The provisions of the dissertation can be used in the educational process of law schools and faculties when teaching a number of legal disciplines: environmental, civil, and administrative law.

Field of application - law; theory and history of state and law; environmental law; civil law, administrative law.

Формат 60x90 1/16
Офсеттик басма. Көлөмү 1,5 б.т.
Тиражы 100 даана.

Басууга «Блиц» типографиясында чыгарылды
Бишкек ш., Байтик Баатыр к., 65 А